

УДК 123.2+159.964.21

Фокшей Дмитро**ПСИХОАНАЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ГЕРБЕРТА МАРКУЗЕ
ТА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКЕ УЯВЛЕННЯ
ЖАНА БОДРІЙЯРА ПРО СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ**

У статті автор пропонує теоретичну конструкцію і порівняння концепту «суспільство споживання» у роботах представника Франкфурзької школи Герберта Маркузе та французького постмодерніста Жана Бодрійяра. У статті аналізуються власне поняття «суспільство споживання» та його можливе застосування в обґрунтуванні теорії сучасного постіндустріального суспільства.

Ключові слова: суспільство споживання, Ерос, Танатос, симулякр, одновимірна людина.

Фокшей Д.**ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ГЕРБЕРТА
МАРКУЗЕ И ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ
ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЖАНА БОДРИЙЯРА
ОБ ОБЩЕСТВЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ**

В этой статье автор предлагает теоретическую конструкцию и сравнение концепта «общество потребления» в работах представителя Франкфуртской школы Герберта Маркузе и французского постмодерниста Жана Бодрийяра. В статье анализируются собственно понятие «общество потребления» и его возможное применение в обосновании теории современного постиндустриального общества.

Ключевые слова: общество потребления, Эрос, Танатос, симулякр, одномерная человек.

Fokshey D.**PSYCHOANALYTIC AND POSTMODERN VIEW
ON THE IDEA OF CONSUMER SOCIETY
(BASED ON THE HERBERT MARCUSE AND JEAN
BAUDRILLARD CONCEPTIONS)**

In this article the author proposes a theoretical design of concept 'consumer society' represented in works written by Herbert Marcuse and French postmodernist Jean Baudrillard. This paper examines the notion of 'consumer society' and its possible use in the theory of modern industrial society.

Keywords: *consumer society, Eros, Thanatos, simulacrum, one-dimensional man.*

«Суспільство споживання» – один із багатьох концептів, запропонованих Франкфуртською школою, а саме Гербертом Маркузе. Власне цей концепт набуває поширюється наприкінці ХХ століття, коли його евристична значущість підтверджується безліччю емпіричних досліджень, а теоретична модель, яка здатна пояснити соціальні трансформації, викликані виникненням масового виробництва, стає нагальною необхідністю. У цей час з'являються теорії, що трактують суспільство споживання в термінах постмодернізму, зокрема, в рамках концепції симулякрів, запропонованої Жаном Бодрійяром [3]. Компаративістський аналіз підходів даних мислителів до суспільства споживання дозволяє висвітлити евристичний сенс цього концепту і специфіку його застосування в сучасних умовах.

Герберт Маркузе передусім є критиком тогочасного капіталізму, який видозмінювався з часів Карла Маркса, але все ж таки не спромігся стати справедливим чи хоча б суспільством «рівних». Розвиток науки і техніки, стверджує Маркузе, дозволить пануючому класу сформувати новий тип масової «одновимірної дюдини» [5, с. 78], психологічний тип, в якому критичне ставлення до суспільства атрофувалося. Безумовно, що критику капіталізму найкраще здійснив Маркс, проте багато його догматів сьогодні застаріли і потребують переосмислення і трансформації. Серед них і відоме положення про провідну роль пролетаріату, здатного революційним шляхом змінити суспільство. Проблема в тому, що сучасний пролетаріат, інтегрований в суспільство, ставши його частиною піддається маніпуляціям свідомістю. Особливо добре це вдається здійснити, маніпулюючи потребами людей, тобто, нав'язуючи робочому класу нові потреби, які виникають в сучасному досить розвиненому в економічному відношенні суспільстві та можуть бути задоволені за умови наявності відповідних факторів. Потреби, зрозуміло, помилкові, але ілюзорна можливість задовольнити їх робить з пролетаря члена «суспільства споживання».

«Одновимірне мислення систематично насаджується людьми, що формують політику, та їх намісниками в засобах масової інформації. Універсум їх дискурсу впроваджується за допомогою саморушних гіпотез, які, безперервно і планомірно повторюючись, перетворюються на гіпнотично діючі формули та приписи» [4, с. 33–34]. Так формується «одновимірна» людина, головна характеристика якої – неможливість протистояти нав'язаній пануючим класом моделі свідомості. Адже Маркс не випадково говорив про те, що необхідною для формування класу є класова самосвідомість – саме вона і відсутня у сучасного пролетаріату. Тому суб'єктами революції є ті, хто може реально здійснити революційні перетворення, але це не робочий клас, а саме «ізгої» суспільства. Пролетарі стали включені в процес суспільного виробництва і позбулися «революційного запалу». Натомість залишаються національні та релігійні меншини, «критично мисляча інтелігенція», представники слаборозвинених країн. Хоча й сумнівна база для радикальних революційних перетворень, але все ж краще, ніж пролетаріат із зміненою, хибною свідомістю.

Завдяки різним способам маніпулювання свідомістю, через створення хибних потреб та ілюзії їх задоволення в сучасному суспільстві сформований механізм стримування соціальних змін, який з успіхом застосовує репресивна «технологічна» цивілізація. Оскільки «репресивність» проявляється в тиску з метою зміни свідомості, революція можлива тільки як «революція людини». Вона полягає у відмові від участі в «грі» капіталізму, що припускає визнання потреб «суспільства споживання» своїми і нав'язаної засобами масової інформації «одновимірної» свідомості [5, с. 69]. Маркузе стверджує, що винна в цій ситуації техногенна цивілізація, суть якої полягає в пригніченні людини.

Зараз технічні засоби, несучи з собою благо, водночас виказують негативний вплив на людей, приносячи їм розчарування. Будучи за своїм змістом засобом звільнення людини, техніка, що має дуже високий рівень автоматизації виробництва і управління, стає самоціллю, а «той грубий факт, що фізична сила машини перевершує силу індивіда або групи індивідів, робить машину найефективнішим політичним інструментом в будь-якому суспільстві, в основі своїй організованого як механічний процес» [4, с.20]. Але що ж робить можливим подібне перетворення? Відповідь, яку пропонує Маркузе, досить проста, оскільки тут на

допомогу йому приходять теорія З.Фрейда. Вся справа в базових інстинктах людини: Ерос і Танатос. Причиною появи такого концепту, як Танатоса, можна вважати прийняття і визнання нарцисичного лібідо. Перед ним з'являється серйозне принципове питання. Якщо потяг до самозбереження і сексуальний потяг мають одну і ту ж лібідозну природу, то, можливо, не варто проводити між ними чіткої диференціації? Якщо обидва потяги є однопорядковими, то, можливо, взагалі нема ніяких інших, крім лібідозних, бажань? [7, с. 519] За умови стверджувальної відповіді на кожне із запитань психоаналіз стає на межі концептуального злидарства. У першому випадку психоаналітики повинні прийняти критику тих, хто обвинувачує їх у пансексуалізмі. В іншому випадку необхідно повернутися до ідейної суперечки між засновником психоаналізу З. Фрейдом і К. Юнгом, де рацію має останній, згідно уявлень якого лібідо не обмежується сексуальністю, а відображує собою енергію потягів взагалі. Після тривалих сумнівів і глибоких роздумів Фрейд знайшов вихід з цього складного теоретичного становища. Замість першопорядкового дуалізму, що поєднує поділ на потяг до самозбереження (бажання Я) і сексуальний потяг, він висунув нове дуалістичне уявлення про потяг до життя і потяг до смерті [7, с. 520]. Інстинкт життя та інстинкт смерті нікуди не зникли із структури особистості, а керуючи ними, можна керувати світом.

Тепер техніка стає формою соціального контролю, адже одночасно з прогресом продуктивних сил відбувається і прогрес панування: «Суворий батько, який, як представник Ероса, пригнічує інстинкт смерті в Едіповому конфлікті, засновує перші общинні (соціальні) відносини: його заборони вводять рівність між синами, з метою затримати процеси екзогамії та сублимації. На фундаменті зречення Ерос починає свою культурну роботу щодо згуртування життя в усі великі єдності. Але з множенням числа батьків, їх доповненням і заміщенням громадською владою, а також поширенням заборон і стримуючих моментів збільшується і число агресивних позивів і їхніх об'єктів. Їх зростання змушує суспільство до посилення захисту шляхом впливу на почуття провини» [6, с. 77]. Техніка – спосіб посилення захисту соціального від можливого виникнення «двовимірної свідомості», яке спрямовано на зміну соціальної ієрархії. Робочий клас сьогодні – це інертна, спляча маса, повністю підпорядкована панів-

ним класам, які легко піддаються будь-якому навіюванню, окрім ідей, спрямованих на те, щоб «розбудити» їх. Основні ознаки «одновимірної людини» можна визначити так:

- 1) прагматизм і раціоналізм;
- 2) орієнтація виключно на задоволення матеріальних потреб;
- 3) світогляд, що включає в себе уявлення про прогрес як про економічне зростання, спрямоване на досягнення загальної рівності і економічного благополуччя.

Навряд чи щось з перерахованого вище можна однозначно зарахувати до негативних характеристик окремої особистості або суспільства в цілому. Однак для Маркузе очевидно, що саме подібний склад мислення є основою для «репресивної» цивілізації, що існує сьогодні. Тим більше важливо простежити, як блага самі по собі наміри призводять до «пекла» сучасного суспільного устрою.

Ще Фрейд стверджував, що цивілізація побудована на примусі, оскільки в самій людині немає того, що необхідно для її існування: первинні інстинкти (вічні Ерос і Танатос) незмінні, а серед них немає ні «інстинкту праці», ні «інстинкту соціальності» [5]. Звідси випливає висновок про неминучість існування цивілізації, а саме репресивної цивілізації. Технологічність веде до вдосконалення всіх форм контролю і до уніфікації потреб і свідомості членів суспільства. Швидко зростають матеріальні блага, а разом з ними збільшуються і можливості задоволення матеріальних потреб більшості населення. Це підсилює трансформацію свідомості, гасить революційні імпульси, які можуть бути тільки результатом незадоволеності в отриманні матеріальних благ. Матеріальне благополуччя, «ситість» чи «зона комфорту» породжують всім задоволену і нездатну до перетворень «одновимірну людину».

Однак, як стверджує Маркузе, мова не повинна йти про неминучість ситуації, яка склалася – «репресивна» цивілізація не єдино можлива [5]. Зрештою, не вся праця викликає огиду і здійснюється під тиском культури – ця ідея суперечить теорії Фрейда, тому він приділяв їй не надто багато уваги. Маркузе ж буде на цьому свої припущення щодо майбутнього людства.

«Принцип реальності», який існує в наші дні, має історично обмежений характер, хоча донині людство не знало іншої цивілізації, крім описаної вище. Суспільство споживання як суспіль-

ство симуляції концепції Бодрійяра є своєрідним висновком з ідеї безмежної влади симулякра. Саме поняття «суспільство споживання» формулюється французом відповідно до вже сформованої завдяки, наприклад, Е.Фромму і Г.Маркузе, традиції аналізу суспільства, в якому переважають «хибні потреби», сформовані завдяки ЗМІ і різноманітним маніпуляціям свідомістю. Цей новий різновид споживання пов'язаний з комерційними центрами, що дають можливість придбати все, отримуючи задоволення від самого процесу – в цьому випадку, питання про те, чи потрібні покупки і чи будуть вони згодом взагалі використовуватися за призначенням, стає другорядним: «Ми знаходимося на тій стадії, коли «споживання» охоплює все життя, коли всі роди діяльності комбінуються одним і тим же способом, коли русла задоволень прокреслені заздалегідь, година за годиною, коли «довкілля» цілісне, має свій мікроклімат, влаштоване, культуралізоване. У феноменології споживання загальний мікроклімат життя, благ, предметів, послуг, поведінки та соціальних відносин є закінченою стадією в еволюції, яка починається з простого достатку товарів і через утворення ланцюга об'єктів споживання доходить до загального координування дій і часу, до системи навколишнього середовища, вписаного в майбутні міста, якими є дороги, магістралі або сучасні аеропорти» [1, с. 9–10].

Економічна основа суспільства споживання – наявність необмеженої кількості речей, які можна спожити, тобто створений індустріальним виробництвом достаток товарів і послуг, який переніс центр тягіння економічних систем зі сфери виробництва у сферу розподілу.

Так само, як Маркузе, Бодрійяр прагне обґрунтувати той факт, що це створює передумови для соціальних трансформацій різного роду: на думку німецького мислителя, можна позбавитися від репресивної цивілізації, яка має перестати бути інструментом придушення, не потребуючи більше настільки потужного соціального контролю; у французькому варіанті виникають передумови для знищення соціальної нерівності, оскільки матеріальні блага стають загальнодоступними. Проте ні та, ні інша альтернатива не реалізується: Маркузе пояснює це тим, що соціальний контроль потрібний для підтримки влади як такої; за постмодерністською схемою Бодрійяра наявність соціальної нерівності необхідна для гарантії дієвості симулякра – «американської

мрії», що дає кожному право на бажання стати президентом і тим самим наділити індивідуальне життя метою, а громадське – порядком [2].

Цей порядок носить символічний характер і базується не на класичних стратифікаційних відмінностях, що формують соціальну ієрархію, а виключно на престижі, трактуючи його як закон споживання. Ідеологія «споживчого суспільства» переконує в тому, що перед речами всі рівні, оскільки кожен може бути власником будь-якої речі – в крайньому випадку, орендувати або взяти в кредит найдорожчу дрібничку, досягнувши тим самим рівного з високостатусними групами рівня споживання. Так здійснюється сьогодні ідентифікація особи, а також визначення нею сенсу життя та індивідуального розвитку – через вибір із сукупності споживчих практик тих, що належать до престижних. Таким чином, людина змушена споживати все своє свідоме життя.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. – М., 2006. – С. 9–10.
2. Бодрийяр Жан. Симулякри і симуляція / Жан Бодрийяр ; пер. з фр. В. Ховхун. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
3. Бронзино Л. Ю. Концепция симулякра Жана Бодрийяра: методология «алеаторного мышления» и трансформация субъекта в обществе потребления / Л. Ю. Бронзино // Вестник РУДН. Серия «Социология». – 2011. – № 1. – С. 11–23.
4. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Ммаркузе. – М., 2003.
5. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда / Г. Маркузе ; пер. О. Юдін. – Е. : Ніка-Центр, 2010. – 248
6. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Философское исследование учения Фрейда / Г. Ммаркузе. – Киев, 1995.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд ; пер. с нем. Г. В. Барышниковой. – Санкт-Петербург : Азбука, 2011. – 478 с.